

**BŪTINAS GYNĖJO DALYVAVIMAS IKITEISMINIO TYRIMO
METU – ĮTARIAMŪJŲ, TURINČIŲ FIZINIŲ ARBA PSICHIKOS
TRŪKUMŲ (SUTRIKIMŲ), TEISIŲ IR TEISĖTŲ INTERESŲ
UŽTIKRINIMO PROCESINĖ GARANTIJA**

Doktorantė Jolanta Kanapeckaitė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas bpk@ltu.lt

Pateikta 2003 m. birželio 25 d.

Parengta spausdinti 2003 m. gruodžio 4 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės katedros docentas dr. Edvardas Sinkevičius ir šio fakulteto Baudžiamojo proceso katedros lektorius dr. Saulius Juzukonis

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, ikiteisminis tyrimas, psichikos arba fiziniai trūkumai (sutrikimai), įtariamasis, gynėjas
Gründliche Begriffe: Strafprozess, Strafverfahren, geistige oder körperliche Gebrechen, Verdächtige, Verteidiger

S a n t r a u k a

Viena iš svarbiausių prielaidų, kad įtariamasis galėtų savarankiškai pasinaudoti baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintoms teisėmis, – jo procesinis veiksnumas. Veiksnumas gali sutrikti dėl fizinių trūkumų arba psichikos sutrikimų. Dėl pastarųjų trūkumų (sutrikimų) „nukenčia“ įtariamąjo procesinis aktyvumas, gebėjimas savarankiškai įgyvendinti teises, ginti teisėtus interesus. Svarbu tokiems proceso dalyviams užtikrinti specialias sąlygas, kurios kompensuotų psichikos trūkumų (sutrikimų) sukeltus sunkumus ginant savo teisėtus interesus, t. y. užtikrinti papildomų procesinių garantijų įgyvendinimą baudžiamojo proceso metu.

Baudžiamojo proceso įstatymas numato kai kuriuos ypatumus užtikrinant įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų^{*}), teises ir teisėtus interesus. Straipsnyje trumpai aptariamas vienas iš jų, svarbi įtariamųjų, turinčių fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų), teisių ir teisėtų interesų užtikrinimo garantija – būtinas gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu; nagrinėjama šio instituto svarba, atskleidžiami kai kurie diskusiniai aspektai.

* Straipsnyje psichikos trūkumų sąvoka vartojama aptariant būtino gynėjo dalyvavimo užtikrinimo aspektus įtariamiesiems, kurie yra pakaltinami ir ikiteisminis tyrimas vyksta bendra tvarka, o psichikos sutrikimų – kalbant apie priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą (Baudžiamojo proceso kodekso 392–406 str.).

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau EŽTK) [1] 6 straipsnio 3 dalies c punkte minima viena iš svarbiausių asmens, traukiamo baudžiamajon atsakomybėn, teisių – kaltinamojo teisė gintis pačiam arba per pasirinktą gynėją, o neturint lėšų gynėjui atsilyginti ir kai tai reikalinga teisingumo interesams – nemokamai gauti advokato pagalbą. Baudžiamajo proceso kodekso (toliau BPK) [2] 10 straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad „įtariamasis, kaltinamasis ir nuteistasis turi teisę į gynybą <...>“. Šio kodekso 44 straipsnio 8 dalyje įtvirtintas teisės į gynybą principas iš esmės savo turiniu atitinka EŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostatas. Be to, kodekso 51 straipsnyje nurodomi atvejai, kada gynėjo dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu bei nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme yra būtinas. Šios nuostatos kaip tik ir sudaro sąlygas įgyvendinti Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkte minimą teisę.

Europos žmogaus teisių teismo praktika dėl teisės į gynybą užtikrinimo ganėtinai didelė [3]. Nagrinėjant beveik kiekvieną su įtariamojo (kaltinamojo) teisės į gynybą užtikrinimo susijusią problemą turi būti remiamasi nurodytomis BPK nuostatomis, kurios negali būti aiškinamos kitaip, nei analogiškų įtariamojo teisių turinį aiškina Europos žmogaus teisių teismas.

Kaip jau minėta, baudžiamajo proceso metu įtariamasis gali ir nepasinaudoti teise į advokato (gynėjo) pagalbą, t. y. gintis pats. Tačiau dėl kai kurių aplinkybių pats tinkamai dalyvauti baudžiamajame procese nesugeba. Europos žmogaus teisių teismas patvirtino valstybės teisę paskirti gynėją, „kai tai reikalinga teisingumo interesams“, nepaisant kaltinamojo valios, jo tiesioginio prašymo gintis pačiam (sprendimas byloje *Croissant prieš Vokietiją* 1992 m. rugpjūčio 25 d. (serija A, Nr. 237–B)) [3, p. 252]. Teismas nustatė, kad nuostata „kai tai reikalinga teisingumo interesams“ turi būti aiškinama išplėstai, ir pripažino teisinga paskirti gynėją siekiant užtikrinti tinkamą ir realią gynybą atsižvelgiant į bylos aplinkybių sudėtingumą bei paties kaltinamojo asmenybę [3, p. 252]. Daugelio valstybių baudžiamajo proceso įstatymuose numatytas būtino (privalomo) gynėjo dalyvavimas – viena iš tinkamos ir realios gynybos užtikrinimo procesinių garantijų. Kiekviena šalis įstatymuose nustato savo sąrašą sąlygų (pagrindų), kada gynėjui dalyvauti procese būtina.

Vienas iš pagrindų užtikrinti būtiną gynėją baudžiamajoje byloje – **įtariamojo nesugebėjimas savarankiškai įgyvendinti teisę į gynybą dėl fizinių ar psichikos trūkumų (sutrikimų)**. Kai kurios valstybės šį pagrindą tiesiogiai įtvirtina Baudžiamajo proceso kodeksuose. Tik vienos valstybės įstatyme įtvirtina pavyzdinį fizinių arba psichinių trūkumų, galinčių apriboti įtariamojo teisę į gynybą sąrašą, o kitos – abstraktų. Pavyzdžiui, Lenkijos BPK 79 straipsnyje teigiama: „baudžiamajame procese kaltinamasis privalo turėti gynėją, jeigu <...> b) jis yra kurčias, aklas, nebylys; c) jei yra svarbi priežastis abejoti jo psichikos būkle“ [4]. Fiziniai trūkumai apibrėžti, o psichikos – ne; Albanijos baudžiamajo proceso kodekso 49 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta abstrakti formuluotė: „kai ginamasis turi <...> psichikos ar fizinių trūkumų, neleidžiančių jam savarankiškai apsiginti, gynėjo dalyvavimas yra privalomas“ [5].

Kitos valstybės, pavyzdžiui, Vokietija, tiesiogiai šio pagrindo savo baudžiamajo proceso kodeksuose neįtvirtina. Kaip ir nurodytos valstybės, ji laikosi nuostatos, kad asmenys, turintys fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), yra lengviau pažeidžiama socialinė grupė, tačiau nemano, kad šie trūkumai (sutrikimai) visada lemia asmens nesugebėjimą tinkamai apsiginti nuo iškilusio įtarimo (kaltinimo). Dėl to Vokietija renkasi šiek tiek kitokį šios nuostatos įtvirtinimo modelį. Vokietijos baudžiamajo proceso kodekso 140 straipsnio 2 dalyje nurodomas vienas iš būtinosios gynybos atvejų – jei įtariamasis (kaltinamasis) negali pats savarankiškai apsiginti. Šio įstatymo nuostatos komentare, kuris yra pagrįstas teismo praktika, nurodoma, kad vienas iš pagrindų pripažinti įtariamąjį (kaltinamąjį) negalinčiu savarankiškai apsiginti, gali būti jo fiziniai arba protiniai (psichikos) trūkumai. Tokiems įtariamiesiems (kaltinamiesiems) gali būti paskirta valstybinė teisinė pagalba, jeigu jos bus prašoma. Be to, jei šie asmenys šios pagalbos neprašys, bet teismo pirmininkas matys, jog ji yra būtina siekiant užtikrinti nurodytų asmenų teises ir teisėtus interesus, jis gali savo iniciatyva paskirti ją. Kurčio arba nebylio įtariamojo (kaltinamojo) prašymas paskirti jam gynėją privalo būti patenkintas kiekvienu atveju [6, p. 79–80].

Kitaip nei kontinentinės teisės, *common law* šalyse nėra įtvirtinta konkrečių normų, reglamentuojančių privalomo gynėjo dalyvavimo atvejus, neišskiriami konkretūs pagrindai (sąlygos). Pavyzdžiui, kalbant apie JAV reikėtų pažymėti, kad pagrindiniai teisės šaltiniai yra teismų precedentai. Jų tiek daug, kad apsiginti pačiam įtariamajam (kaltinamajam) ypač sunku. JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Powell v. Alabama* nurodė: „Net sumanus ir išsilavinęs pasaulietis turi mažai arba visiškai neturi jokio supratimo teisės moksluose. Jei jam yra pareikštas įtarimas (kaltinimas), jis yra nepajėgus nuspręsti, ar šis įtarimas (kaltinimas) yra rimtas ar ne. Nes nėra susipažinęs su įrodymų taisyklėmis. Paliktas be teisininko pagalbos, jis gali būti pasodintas į teisiųjų suolą be tinkamų, pagrįstų kaltinimų ir nuteistas remiantis nepriimtinais, nepakankamais arba su byla nesusijusiais įrodymais <...>. Jam reikalinga vadovaujanti teisininko ranka **kiekviename proceso etape**, nukreiptame prieš jį“ [7, p. 491]. Galima teigti, kad JAV baudžiamojo proceso metu gynėjo dalyvavimas privalomas visada. Tačiau asmuo gali atsisakyti gynėjo ir pasirinkti JAV Konstitucijos garantuojamą teisę nuo iškilusio įtarimo (kaltinimo) gintis pačiam. Aukščiausiasis Teismas byloje *Faretta v. California pripažino*, kad JAV Konstitucija laisvą ginamojo apsisprendimą laiko svarbesniu nei efektyvią gynybą (aut. past.: dalyvaujant advokatui) baudžiamojo byloje [7, p. 491]. Kita vertus, ši teisė nėra absoliuti. Aukščiausiasis Teismas byloje *Illinois v. Allen* ir *McKeskle v. Wiggins* priėmė labai svarbius sprendimus: 1) kaltinamasis nei gali gauti asmeninių teisinių konsultacijų iš teisėjo, nei teisėjas jam turi padėti pasiruošti <...>; 2) teisė gintis nereikia teisės trukdyti baudžiamajam procesui. Todėl teisėjai, matydami, kad kaltinamasis dėl netinkamo elgesio ar **nesugebėjimo** negali pats gintis, paskiria atsarginį teisininką (angl. *standby counsel*), kuris dalyvauja iki proceso pabaigos [7, p. 491].

Lietuvos, kaip ir nurodytose romanų-germanų teisės šalių, BPK yra tiesiogiai įtvirtinti pagrindai (sąlygos), kai gynėjo dalyvavimas būtinas (51 str.). Šių atvejų sąrašas nėra baigtinis. Įstatymo leidėjas nurodo, kad gynėjo dalyvavimas gali tapti privalomas ir kitais atvejais, jei be gynėjo pagalbos įtariamojo arba kaltinamojo teisės ir teisėti interesai nebus reikiamai ginami (51 str. 3 d.).

Norėusi atkreipti dėmesį į BPK 51 straipsnio turinį. Nagrinėjant šio straipsnio ketvirtąją dalį peršasi išvada, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo paskirti gynėją įtariamajam, jei jo nėra pasikvietęs pats įtariamasis arba jo pavedimu ar sutikimu nėra pakvietę kiti asmenys, tik pirmojoje dalyje ketvirtame (kai yra įtariamųjų ar kaltinamųjų gynybos interesų prieštaravimų, jeigu bent vienas iš jų turi gynėją), septintame (tiriant ir nagrinėjant bylas, kai įtariamasis ar kaltinamasis yra suimtas) bei aštuntame (kai sprendžiama dėl asmens išdavimo (ekstradicijos) arba perdavimo tarptautiniam baudžiamajam teismui) punktuose nurodytais atvejais arba, remiantis šio straipsnio trečia dalimi, kitais atvejais, jeigu, jų nuomone, be gynėjo pagalbos įtariamojo teisės ir teisėti interesai nebūtų reikiamai ginami. Turbūt nekelia abejonių teiginys – gynėjo dalyvavimą privalu užtikrinti ne tik nagrinėjant neregijų, kurčių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichikos trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą bylas (51 str. 1 d. 2 p.), bet ir tiriant tokio pobūdžio bylas. Toks imperatyvas yra nurodytas 52 straipsnio 2 dalyje: „Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui <...> neprivalomas <...> asmens, kuris dėl fizinių ar psichikos trūkumų negali pats pasinaudoti teise į gynybą <...>, pareikštas atsisakymas gynėjo“. Tačiau šia norma yra reglamentuojamas gynėjo atsisakymo, o ne gynėjo užtikrinimo institutas. Taigi, siekiant suderinti BPK 51 straipsnio nuostatas su 52 straipsnio 2 dalies nuostatomis, reikėtų patikslinti 51 straipsnio pirmos dalies antrąjį punktą nurodant, kad gynėjo dalyvavimas būtinas tiriant ir nagrinėjant asmenų, dėl fizinių ar psichikos trūkumų negalinčių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas.

Įtariamasis turi teisę pasirinkti ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Įtariamojo pavedimu gynėją gali pasikviesti jų atstovai pagal įstatymą arba kiti asmenys, kuriems tai paveda (BPK 50 str. 2 d.). Tokia teise gali pasinaudoti ir įtariamasis, turintis fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų). Tačiau dėl daugelio priežasčių (finansinių sunkumų, psichikos būklės, kuriai esant įtariamasis negali tinkamai įvertinti savo galimybių ir pan.) gali šia teise nepasinaudoti. Tuomet ikiteisminio tyrimo pareigūnai arba prokurorai privalo skirti gynėją siekdami, kad būtų užtikrintos tokių asmenų teisės ir teisėti interesai. Nepaisant įtariamojo valios bus paskirtas gynėjas, suteikta Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymo [8] nustatyta

tvarka valstybinė teisinė pagalba. Norėtusi atkreipti dėmesį į nurodyto įstatymo 17 straipsnį: „Kai būtinajį gynėjo dalyvavimą baudžiamųjų bylų procese nustato Baudžiamojo proceso kodeksas, **įtariamąjį**, kaltinamojo ar nuteistojo **sutikimu** skiriama valstybinė teisinė pagalba“. Šis „sutikimas“ yra santykinis. Jei įtariamasis, turintis fizinių arba psichinių trūkumų, atsisako gynėjo (apskritai atsisako nuo gynėjo dalyvavimo proceso metu) ikiteisminio tyrimo, pareigūnas arba prokuroras gali nepriimti tokio atsisakymo. Atsisakymas nepriimtinas tuomet, kai pagrįstai manoma, kad dėl fizinių ar psichikos trūkumų įtariamasis negalės pats įgyvendinti teisės į gynybą, t. y. nedalyvaujant gynėjui iš esmės bus suvaržyta jo teisė į gynybą (BPK 52 str. 2 d.). Šiuo atveju jam bus paskirta valstybinė teisinė pagalba nepaisant jo valios. Jei įtariamasis, turintis fizinių arba psichikos trūkumų pats turi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti, žinoma, jis gali atsisakyti nuo valstybinės teisinės pagalbos ir pasikviesti sau tinkamą gynėją. Suteikiant valstybinę teisinę pagalbą, įtariamasis nepraranda teisės pasirinkti gynėją, t. y. sutikti arba nesutikti dėl konkretaus gynėjo paskyrimo. Tačiau ir šiuo atveju jo galimybės pasirinkti gana ribotos. Jeigu asmuo (įtariamasis) nenurodo konkretaus advokato arba jo nurodytas advokatas nesutinka teikti valstybinės teisinės pagalbos, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, kurio žinioje yra byla, priima sprendimą dėl tokios pagalbos teikimo įtariamajam ir užtikrina jam tokios pagalbos teikimą tik atitinkamos vietovės koordinatoriaus teikimu*. Esant būtinybei suteikti neatidėliotiną valstybinę teisinę pagalbą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras užtikrina tokią pagalbą pagal atitinkamos vietovės Advokatų budėjimo sąrašą [9].

Įtariamieji, turintys psichikos trūkumų (sutrikimų), dažniausiai negali visavertiškai įgyvendinti savo teisę į gynybą. Skirtingo pobūdžio sutrikimai gali panaikinti arba apriboti asmens sugebėjimą teisingai suvokti bylai svarbias aplinkybes, iš esmės suprasti, kas vyksta tyrimo ir teismo metu, duoti parodymus, pateikti prašymus ir bylai reikšmingus duomenis, aiškiai suprasti teisiškai svarbias nusikaltimo aplinkybes ir pan. Dėl šios priežasties gynėjui dalyvauti būtina – jis tampa svarbiu tokių įtariamųjų teisių įgyvendinimo garantu.

BPK nevienodai reglamentuoja būtino gynėjo dalyvavimo užtikrinimo pagrindus bylose, kuriose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos trūkumų (sutrikimų). Klausimas – nuo kurio momento būtina užtikrinti gynėjo dalyvavimą, aktualus ir šiandien.

Ikiteisminis tyrimas baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos trūkumų (sutrikimų), gali vykti bendra tvarka arba toks tyrimas gali virsti priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesu, jeigu ikiteisminio tyrimo metu nustatoma, kad asmuo nepakaltinamas arba ribotai pakaltinamas arba po nusikalstamos veikos padarymo jam sutriko psichika ir dėl to jis negali suvokti savo veiksmų esmės arba jų valdyti (BPK 393 str. 1 d.). Baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos trūkumų, bet pripažinti pakaltinamais, būtinas gynėjo dalyvavimas užtikrinamas atsižvelgiant į BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 4 dalies bei 52 straipsnio 2 dalies nuostatas. Gynėjas paskiriamas (jeigu gynėjo nėra pasikvietęs pats įtariamasis arba jo pavedimu ar sutikimu nėra pakvietę kiti asmenys) paaiškėjęs, kad dėl esamų trūkumų įtariamasis negali pasinaudoti savo teise į gynybą. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procese gynėjo dalyvavimas būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę priėmimo momento, jeigu jis anksčiau nedalyvavo byloje bendrais pagrindais (BPK 396 str. 3 d.). Tokia nevienoda reglamentacija yra diskutuotina. Psichiatrijos ekspertizė dažniausiai jau atliekama tyrimo pabaigoje, kai surinkta nemažai duomenų, reikšmingų bylai, be to, rodančių, kad kaip tik šis asmuo padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką, dėl kurio atliekamas tyrimas (BPK 396 str. 1 d.). Įmanoma tokia situacija, kai tyrimo metu jau buvo atliekami procesiniai veiksmai su įtariamuoju, kuris iki nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę nebuvo pasikvietęs gynėjo. Ar tai negali turėti įtakos tolesnei veiksmingai įtariamąjį gynybai, kai gynėjas pradėtų dalyvauti procese tik nuo nutarties priėmimo momento?

Manome, kad tik kiekviena pagrįsta abejonė dėl įtariamąjį psichikos būklės, o ne pripažintas nepakaltinamumas, ribotas pakaltinamumas arba negalėjimas suvokti savo veiksmų

* Advokatų, priskirtų teikti valstybinę teisinę pagalbą konkreitiems teismams, ikiteisminio tyrimo įstaigoms, sąrašus sudaro ir jų (advokatų) darbą koordinuoja Lietuvos advokatų taryba arba jos įgaliotas koordinatorius (advokatų kontora arba atskiras advokatas).

esmės arba jų valdyti ikiteisminio tyrimo metu turėtų garantuoti būtiną gynėjo dalyvavimą ikiteisminio tyrimo metu. Atribojimas pakaltinamųjų, bet turinčių psichikos trūkumų nuo nepakaltinamųjų arba ribotai pakaltinamųjų neturėtų daryti įtakos (riboti) asmens teisei į gynybą, t. y. neteisinga užtikrinti arba neužtikrinti būtiną gynėjo dalyvavimą atsižvelgiant į tokį atribojimą. Derėtų tik sutikti su baudžiamojo proceso mokslo atstovo M. I. Polškovo nuomone – baudžiamosiose bylose (ir pagal bendrą proceso tvarką, ir pagal priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso tvarką), kuriose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos trūkumų (sutrikimų), tikslinga užtikrint vienodą būtinojo gynėjo įstojimo į procesą momentą [10, p. 14–15]. T. y. garantuoti gynėjo dalyvavimą gavus duomenis (net dar nepatvirtintus ekspertiniu būdu), keliančius pagrįstų abejonių dėl įtariamojo psichikos būklės, kuri pasunkintų savarankišką teisės į gynybą įgyvendinimą. Kiekvienu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnai arba prokurorai, atlikdami procesinius veiksmus (priimdami sprendimus), turinčius tiesioginės reikšmės įtariamajam statusui ir gynybos galimybėms (apklausiant, sulaikant ir pan.), privalo patikrinti, ar neturi įtariamasis kokių nors psichikos būklės sutrikimų, paskirti gynėją įtariamajam (jei gynėjo nėra pasikvietęs pats įtariamasis), jei pagrįstai manoma, kad šie trūkumai (sutrikimai) turi neigiamos įtakos jo gynybos galimybėms ir jokia būdu ne vėliau kaip nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento, atsižvelgiant į BPK 50 straipsnio 1 dalies reikalavimus.

Gynėjas privalo panaudoti visas įstatymuose nurodytas gynybos priemones ir būdus, kad būtų nustatytos aplinkybės, teisinančios ginamąjį arba lengvinančios jo atsakomybę, ir teikti ginamajam reikiama teisinę pagalbą (BPK 48 str. 2 d. 1 p.). Tam įstatymai suteikia visumą teisių, leidžiančių realiai įgyvendinti gynybą. Pagrindinės gynėjo teisės nurodomos BPK 48 straipsnio 1 dalyje, jos detalizuojamos atskiruose BPK straipsniuose. Viena iš gynėjo teisių – dalyvauti veiksmuose, kurie atliekami su įtariamoju, taip pat įtariamojo, jo gynėjo prašymu atliekamuose veiksmuose (BPK 48 str. 1 d. 4 p.). Abejotina, ar gynėjas, kurio dalyvavimas ikiteisminio tyrimo metu pripažintas būtinu, savo nuožiūra galėtų spręsti, dalyvauti ar ne tyrimo veiksmuose, kuris atliekamas su jo ginamuoju, turinčiu fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų). Ir gynėjui paskirta pareiga (BPK 48 str. 2 d. 1 p.), ir įtariamųjų padėtis, nulemta nurodytų sutrikimų, reikalauja, kad šiuo atveju teisė taptų pareiga. Tačiau Baudžiamojo proceso kodekse tai vis dėlto įtvirtinta kaip teisė, o ne kaip pareiga.

Užtikrinti gynybos galimybes tyrimo veiksmų metu įpareigoti ikiteisminio tyrimo pareigūnui arba prokurorui. Tačiau BPK nėra tiesiogiai įtvirtintas būtinumas (pareiga) atlikti tyrimo veiksmą su įtariamoju, turinčiu fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) tik dalyvaujant gynėjui. Ar privalo ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, atlikdamas bet kokį tyrimo veiksmą su įtariamoju, turinčiu fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), užtikrinti gynėjo dalyvavimą? Teisinėje literatūroje šiuo klausimu jau buvo diskutuota. Kai kurie baudžiamojo proceso mokslo plėtotojai mano, kad siekiant užtikrinti įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) teises ir teisėtus interesus, pačiame baudžiamojo proceso įstatyme reikėtų tiesiogiai įtvirtinti atvejus, kai tyrimo veiksmą būtina atlikti tik gynėjo akivaizdoje. Tačiau šios problemos tyrinėtojos N. A. Dreminos nuomone, tokia pozicija, per daug kategoriška, patiems ikiteisminio tyrimo pareigūnams arba prokurorams vis dėlto turi būti palikta pasirinkimo laisvė sprendžiant būtino gynėjo dalyvavimo tyrimo veiksmo metu klausimą [11, p. 133].

Siekiant išvengti „formalios gynybos“, kai paskirtas gynėjas atlieka savo gynybos pareigas, dalyvaudamas tik pirmoje įtariamojo apklausoje ir baigus ikiteisminį tyrimą, susipažindamas su tyrimo duomenimis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras privalo užtikrinti gynėjo dalyvavimą ir kituose tyrimo veiksmuose, atliekamuose su įtariamoju. Įtariamojo gynybos galimybėms tiesioginės įtakos turi ne tik jo apklausa, kurios metu tiesiogiai įgyvendinama teisė duoti parodymus, – svarbi gynybos garantija, bet ir kiti tyrimo veiksmai gali būti reikšmingi tokio asmens gynybos galimybėms. Pavyzdžiui, įtariamasis dėl kai kurių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) gali nepasinaudoti savo teisėmis skiriant ekspertizę (BPK 209 str. 1 d.): sutrikusio intelekto asmenys negali suformuluoti logiškai pagrįstų prašymų dėl klausimų ekspertui, kartais gali iš viso nesuprasti ekspertizės skyrimo esmės; visiškai akli negali patys tiesiogiai susipažinti su ekspertizės aktu (BPK 211 str.) ir pan. Būti-

nas gynėjo dalyvavimas ir atliekant parodymų patikrinimą vietoje, eksperimentą, parodymą atpažinti bei kitus tyrimo veiksmus, kurie pagrįsti sudėtingais suvokimo ir vertinimo procesais, nes dėl kai kurių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) įtariamojo gebėjimas suvokti ir įvertinti gali būti visiškai arba iš dalies išnykęs. Taigi siekdami išvengti galimų įtariamųjų, turinčių fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) procesinių teisy suvaržymų bei užtikrinti aktyvų gynėjo dalyvavimą šios kategorijos bylose, ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras, atlikdamas tyrimo veiksmus su šiais įtariamaisiais, privalo užtikrinti gynėjo dalyvavimą, tačiau nebūtinai kiekvienu atveju. Tik įvertinęs esamų fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų) pobūdį, sunkumo laipsnį ir pan., jų įtaką gynybos galimybėms privalo informuoti gynėją, kur ir kada veiksmas atliktas. Kviečiamas gynėjas privalo atvykti (BPK 48 str. 2 d. 2 p.). Be to, šiuo atveju reikėtų remtis ir Europos žmogaus teisių teismo priimtuose sprendimuose pateiktais aiškinimais. Byloje *Artico prieš Italiją (1980 m. gegužės 13 d. sprendimas (kolegija) (serija A, Nr. 37)* Teismas pabrėžė, kad Konvencijos 6 straipsnio 3 dalies c punkto nuostata garantuoja *efektyvią* gynybą. „Paprastas oficialaus advokato paskyrimas nereiškia, kad gynyba užtikrinta, nes advokatas gali <...> išsisukinėti nuo pareigų. Jeigu teismo pareigūnams apie tai pranešama, jie privalo jį pakeisti kitu arba priversti jį atlikti pareigas“ [12, p. 309].

Veiksminga gynybos garantija – gynėjo teisė matytis su sulaikytu arba suimtu įtariamuoju be pašaliečių. Šių pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami (BPK 48 str. 1 d. 3 p.). Tokie susitikimai ypač reikšmingi įtariamojo gynybai. Jų metu gynėjas gali užmegzti teigiamą psichologinį ryšį su įtariamuoju, išsiaiškinti jo gyvenimo būdą, interesus, požiūrį į jam pareikštą įtarimą ir kitas gynybai svarbias aplinkybes. Tačiau gynėjas negali netiesiogiai bendrauti su kurčiu, nebyliu arba kurčnebyliu įtariamuoju nes dažniausiai nemoka gestų ir mimikos kalbos, nesupranta šių ženklų prasmės. Žinoma, jei įtariamasis yra raštingas, galima bendrauti su juo raštu, tačiau ne visada. Galima situacija, kai toks įtariamasis esti neraštingas ir nemoka specialios gestų ir mimikos kalbos. Gynėjas šiuo atveju turi teisę prašyti ikiteisminio tyrimo pareigūną arba prokurorą pakviesti vertėją, mokantį nebylio ar kurčiojo ženklus, arba psichologą – surdopedagogą, susipažinusį su kurčiųjų ar nebyliųjų, nemo-kančių mimikos ir gestų kalbos, psichologija (BPK 43 str., 89 str.). Tik taip gali būti užtikrintos įtariamojo teisių, įtvirtintų BPK 44 straipsnio 7 dalyje, įgyvendinimas ir sudaromos realios sąlygos gynėjui atlikti savo pareigas.

Vertėjas arba nurodytas specialistas tokio susitikimo metu sužino aplinkybes, kurios gali būti reikšmingos bylai išspręsti, „įdomios“ bylos tyrėjams. Atrodytų, kad vertėjas arba specialistas galėtų tapti liudytoju baudžiamojoje byloje. Formaliai jis atitiktų liudytojui keliamus kriterijus, įtvirtintus BPK 78 straipsnyje. Be to, BPK 80 straipsnyje, kuriame įtvirtintas baigtinis sąrašas aplinkybių, dėl kurių asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai, nėra tiesiogiai nurodoma, kad vertėjas negali būti apklausiamas kaip liudytojas – dėl aplinkybių, kurias jis sužinojo atlikdamas vertėjo pareigas. Norėtusi atkreipti dėmesį, kad BPK 80 straipsnio 1 dalies 3 punkto nuostata, jog liudytoju negali būti apklausiamas įtariamojo gynėjas dėl aplinkybių, kurias jis sužinojo atlikdamas gynėjo pareigas, turėtų būti aiškinamas ir taikomas išplėstai: vertėjas ar specialistas, dalyvavęs įtariamojo ir gynėjo susitikime, ne tik įgyvendina savo pareigas, bet ir tiesiogiai padeda gynėjui atlikti savo pareigas, t. y. tampa būtina (reikalinga) gynybos dalimi, sąlyga. Dėl šių aplinkybių nurodyti asmenys taip pat negali būti apklausiami kaip liudytojai.

Išvados ir rekomendacijos

1. Siekiant, kad būtų suderintos BPK straipsnio 1 dalies 2 punkto nuostatos su BPK 52 straipsnio 2 dalies nuostatomis, rekomenduočiau BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punktą patikslinti taip: „*tiriant ir nagrinėjant neregijų, kurčių, nebylių ir kitų asmenų, dėl fizinių ar psichikos trūkumų negalintių pasinaudoti savo teise į gynybą, bylas*“.

2. Ir baudžiamosiose bylose, kuriose įtariamieji yra asmenys, turintys psichikos trūkumų ir jose procesas vyksta bendra tvarka, ir priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo proceso metu būtina užtikrinti vienodą būtino gynėjo įstojimo momentą (neišskiriant, kad šio proceso metu gynėjo dalyvavimas būtinas nuo nutarties skirti psichiatrijos ekspertizę priėmimo momento: BPK 396 str. 3 d.). Dėl to rekomenduočiau BPK 396 straipsnio 3 dalį išdėstyti taip: „*Šio kodekso 393 straipsnio 1 dalyje numatytais atvejais gynėjo dalyvavimas užtikrinamas remiantis BPK 51 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 52 straipsnio 2 dalies nuostatomis, jeigu jis anksčiau nedalyvavo byloje bendrais pagrindais*“.

3. Siekdami apsisaugoti nuo galimų EŽTK 6 straipsnio 3 dalies c punkte įtvirtintų nuostatų pažeidimo, ikiteisminio tyrimo pareigūnai arba prokurorai privalo suponuoti *efektyvios* gynybos sąlygas tiriant bylas, kuriose įtariamasis yra asmuo, turintis fizinių arba psichikos trūkumų (sutrikimų), t. y. vertindami, ar įtariamųjų minėti trūkumai (sutrikimai) pasunkins įtariamojo teisės į gynybą įgyvendinimą, kiekvieną iškilusią abejonę aiškinti stengiantis išplėsti, o ne susiaurinti įtariamojo procesines garantijas.

LITERATŪRA

1. **Žmogaus** teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. – Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2000.
2. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas. – Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2002 (su pakeitimais ir papildymais).
3. **Гоньен Д., Харрис Д., Зваак Х.** Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – Москва: Изд. Московского независимого института международного права, 1998.
4. http://www.era.int/domains/corpus-juris/public_pdf/polish_ccp.pdf
5. http://pbosnia.kentlaw.edu/resources/legal/albania/crim_pro.htm
6. **Beulke W.** Strafprozessrecht. 4., neubearbeitete Auflage. – Heidelberg: Müllers Verl., 2000.
7. **Criminal law and procedure** / John M. Scheb, John M. Scheb II. Second Edition. Copyright, 1994.
8. **Valstybės žinios**. 2000. Nr. 30–827.
9. **Bendras** kelių žinybų įsakymas Nr. 330/553/15 „Dėl advokato arba advokato padėjėjo paskyrimo teikti valstybinę teisinę pagalbą bylų procese tvarkos patvirtinimo“. 2002 m. lapkričio 28 d. // Valstybės žinios. 2003. Nr. 3–81.
10. **Полшков М. И.** Осуществление защиты по делам лиц, страдающих физическими или психическими недостатками: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. – Москва, 1981.
11. **Дремина Н. А.** Проблемы профессиональной защиты по делам о применении принудительных мер медицинского характера. Дисс. канд. юрид. наук. – Одесса, 1991.
12. **Berger V.** Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija. – Vilnius: Pradai, 1997.

Notwendige Verteidigung auf der Untersuchung – prozessuale Garantie auf Schutz der Rechte und der gesetzlichen Interessen der Verdächtigten mit körperlichen oder geistigen Gebrechen

Doktorandin Jolanta Kanapekaitė

Rechtsuniversität Litauen

ZUSAMMENFASSUNG

Jeder Verdächtige kann sich in jeder Lage des Verfahrens des Beistandes eines Verteidigers bedienen. In Fällen besonders schwerwiegender Anklagen oder gravierender Defizite des Verdächtigten (zB geistige oder körperliche Gebrechen) bestimmt die Strafprozessordnung, dass im Strafverfahren immer ein Verteidiger mitwirken muss, sogar notwendige Verteidigung. Wenn sich in einem solchen Fall der Verdächtige einen Verteidiger gewählt hat, so ist damit den gesetzlichen Anforderungen Genüge getan. Der Wahlverteidiger ist dann zugleich ein notwendiger Verteidiger. Hat der Verdächtige hingegen keinen Verteidiger gewählt – zumeist weil ihm die finanziellen Mittel fehlen – so wird ihm von Amts ein Verteidiger beigeordnet – der sogar Pflichtverteidiger.

Am meisten verbreitete Weise der Versorgung der Rechte und der gesetzlichen Interessen der Personen mit der körperlichen oder geistigen Gebrechen auf der Untersuchung ist die Teilnahme des Verteidigers. Da der Verdächtige mit der körperlichen oder geistigen Gebrechen sich nicht selbst verteidigen kann, die Frage der Teilnahme des Verteidigers die wichtige Bedeutung erwerben.

Von den wissenschaftlichen und praktischen Standpunkten versorgt die notwendige Verteidigung den Schutz der Rechte und der gesetzlichen Interessen dieser Personen, kompensiert die Unvollkommenheit des Verdächtigten.

Im Artikel ist der Punkt 2 des Teiles 1 Artikels 52 der Strafprozessordnung vereinbart. Es wird die Präzisierung diesen Punktes vorgeschlagen.

Auch wird das beachtet, dass die strafrechtliche – prozessuale Gesetzgebung von einer Lage ergänzt wird: in der Sachen über die Taten der Personen, die geistigen Gebrechen haben, der Verteidiger zur Teilnahme in der Sache nach dem Erhalten beliebigen Nachrichten über Vorhandensein der geistigen Gebrechen zugelassen sein soll.

Im Artikel wird die Position unterstützt, dass die Staatsanwälte und die Beamten des vorgerichtlichen Verfahrens, die geistigen oder körperlichen Gebrechen der Verdächtigter bewertenden, jeden Zweifel der Ausweitung die prozessualen Garantien erklären sollen.

